

Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde İlginç Bir Suç Tespit ve Cezalandırma Yöntemi: Suyu Atılma¹

An Interesting

Method of Crime's Determining and Punishing in the Cuneiform
Legacy Texts: Throwing to Water

H.Hande Duymuş Florioti*
Gözde Demirci**

Öz

Çivi yazılı hukuk sisteminin birer halkasını oluşturan Eski Mezopotamya ve Anadolu toplumlarında “suya atılma” (su ordali) işleminin bir suç tespit ve cezalandırma yöntemi olarak uygulandığı görülmektedir. Çivi yazılı kanun maddelerinde yer alan bu yöntem, suyun kutsallığı ve pislikleri temizlediği, ortaya çıkardığı inancı ile ilgili olarak Eskiçağ toplumlarınca genel kabul gören nehir Tanrı vasfı yüklenmiştir. Bir iftira karşısında doğruyu tespit etmek ve kişi suçluysa cezasını kesmek nehir tanrısına bırakılmıştır. Böylece suç işleyen kişinin cezası kesilmiş veya suç işlediğinden şüphe duyulan kişi, nehre atılarak masum olup-olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu yöntem Mezopotamya hukukunda net olarak tespit edilmiş ve bir gelenek olarak Hitit toplumunda da yaşamaya devam etmiştir. Hatta sadece Eskiçağ toplumlarında da sınırlı kalmamış, Ortaçağ'da da varlığını sürdürerek ilginç bir yöntem olarak cadı avlamada kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çivi Yazılı Hukuk, Suç, Ceza, Su Ordali, Suyu Atılma, Nehir Tanrısı.

¹ Bu çalışma, TÜBİTAK-BİDEB 2219-Yurtdışı Doktora Sonrası Araştırma Burs Programı tarafından desteklenmiştir.

* Yrd.Doç.Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Denizli, hhdymus@pau.edu.tr.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Denizli, gozde.demirci34@hotmail.com.

Abstract

It is seen that process of "throwing into water" (water ordeal) was applied as a method of crime determination and punishment in Ancient Mesopotamia and Anatolian societies which are chains of Cuneiform law system. This method which is included in cuneiform law articles was generally accepted by Ancient societies related with the belief of holiness of water and that it reveals and cleans evil deeds; thereby rivers were attributed the characteristics of God. It was the river of god who determines the truth against aspersion and punish if the person is guilty. In this way the guilty person was punished and the person who is suspected to commit an offense was thrown into river in order to determine whether s/he is innocent or not. This method was clearly determined in Mesopotamia law and continued in Hittite society as a tradition. It was even not restricted with Ancient societies and used as an interesting method in hunting witches in the Middle Ages.

Keywords: *Cuneiform Law, Quilty, Punishment, Water Ordeal, Throwing into water, River God.*

Giriş

Hukuk kurallarının ne zaman ve nasıl oluştuğu hususu yeterince açık olmamakla beraber, ilk defa bireylerin bir araya gelerek aile ve toplum kurmalarıyla ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Aile ve toplum düzeninin sağlıklı bir şekilde yapılması, toplumun bekasının sağlanması ve en önemlisi insanların haklarının korunması amacıyla çok erken dönemlerde toplumu bağlayıcı bazı kuralların konulduğundan şüphe yoktur. Dolayısıyla başkalarının istismar ve hakaretlerini yasaklamak veya bunu bertaraf ve kontrol etmek için bazı cezaların konulduğu düşünülmektedir. Böylece ilk defa bazı davranışlar suç kabul edilmiş ve buna karşılık cezaî miktar tespit edilip uygulanmıştır². İşte bu aşama, örfî hukukun ilk oluşum evresidir³.

Örfî hukukun ne kadar süreyle varlığını sürdürdüğü ise bilinmemektedir. Ancak yazılı hukukun ortaya çıktığı dönemlerde dahi örfî hukukun saklı

² H.Hande Duymuş (2009), "Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde Kadınlara Ait Suç ve Cezalar", *Uluslararası Disiplinlerarası Kadın Çalışmaları Kongresi Bildiriler* (05-07 Mart 2009), Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü, C.III, Sakarya, s.75.

³ Örfî hukuk ya da başka bir ifadeyle/teamül hukuku, bir toplumda kendi kendine oluşan ve sürekli yinelenerek yerleşen adetlerin, zamanla yaptırıma bağlanmasıyla (yani bunlara uyulması için zorlayıcı hükümlerin tesis edilmesiyle) meydana gelen kurallar bütünü, yazılı olmayan hukuk olup, yazılı yasaların temelini oluşturmaktadır. Bkz. Belkıs Dinçol (2003), *Eski Ön Asya Toplumlarında Suç Kavramı ve Ceza*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul, s.1.

kaldığına şüphe yoktur⁴. Bilinen tek şey, ilk defa Mezopotamya’da Sumerliler tarafından M.Ö. 2450 yıllarında yazılı hukuk kurallarının oluşturulmuş olduğudur⁵. Söz konusu kurallardan, toplumun her bireyinin suç işleme zaafına müsait olduğu ve buna karşılık tedbir alındığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, Eski

Mezopotamya ve Anadolu toplumlarının ortaya koymuş oldukları çivi yazılı hukuk metinlerinde çeşitli suçların tasavvur edildiği ve bu suçlara verilecek cezaların tespit edildiği bir ceza hukukunun varlığı tespit edilmektedir. Ancak bu düzenlemeler incelendiğinde, bilimsel bir sistem içerisinde oluşturulmuş ve derlenmiş bir kanun niteliğinde olmayıp özel hukuktan ceza hukukuna kadar dağılık hükümlerden oluştuğu görülmektedir⁶. Yani çivi yazılı hukukta ceza hukuku, modern hukukta olduğu gibi, ayrı bir başlık altında bir bütün olarak ele alınmamıştır. Dolayısıyla ceza hukuku ile ilgili dağılık bilgiler, bu konuda çalışanların özel çabaları ile tespit edilebilmekte ve toparlanabilmektedir.

Öte yandan, ortaya konulmuş olan çivi yazılı kanunların genel karakteristiğine baktığımızda; “eğer bir insan şu suçu işlerse, şu cezayı çekecektir” şeklinde kalıp halinde ifadeler olduğunu görürüz⁷.

Birçok hususta etkileşim halinde olan Eski Mezopotamya ve Anadolu toplumlarının ceza hukuku bağlamında, farklı uygulamaları olduğu anlaşılmaktadır. Mezopotamya’da Sâmi toplumları cezalandırmada büyük ölçüde “kısasa kısas” prensibini benimserken, Anadolu’da Hitit devletinde daha çok para cezaları verilmiştir. Ortak payda ise, adam öldürme, yaralama, hırsızlık, iftira atma, tecavüz ve zina gibi suçların büyük ölçüde ele alınıp, bu suçlara ağır cezaların verilmiş olmasıdır. Her hukuk kuralının ihtiyaçtan doğduğu göz önüne alınırsa, bu durum, söz konusu toplumlarda bu tür suçların yaygın olarak işlendiğine işaret etmektedir.

Çivi yazılı hukuk kuralları incelendiği zaman, ilginç bir suç tespiti yöntemi olarak “suya atılma” işleminin büyük ölçüde gerçekleştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Kanun metinlerinde “suya atılma”, “nehre atılma” “suya dalma” veya “nehre dalma” şeklinde yazılmış olan bu suç tespit ve

⁴ Emin Bilgiç (1963), “Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve Ananesi”, *D.T.C.F.Dergisi*, XXI/3-4, Ankara, s.106.

⁵ Detay için bkz. Gürkan Gökçek-Fatih Akyüz (2013), “Sumer Kanunları”, *Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, C.IX, S.1, Elazığ, s.1-9.

⁶ Abdurrahman Savaş (2011), “Hitit, Roma, İslam ve Yahudi Hukukları Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S.18, s.244.

⁷ Duymuş, a.g.m., s.75. Bu hususta ayrıca bkz..M.T.Roth-Harry A.Hoffner-Piotry Michalowski (1997), *Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor*, Scholars Press, 2nd Edition, Atlanta, s.24 ve 72.

cezalandırma yöntemi (su ordali⁸), özellikle Mezopotamya toplumlarının oluşturmuş oldukları çivi yazılı kanunlarda kendini göstermektedir.

Şunu da belirtmek gerekir ki, söz konusu uygulama, çoğunlukla, bir suçun işlenip işlenmediğini tespit etmek amacıyla uygulanmıştır. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde de görüleceği üzere bu yöntem, bazı durumlarda, doğrudan bir cezalandırma yöntemi olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Ortaçağda da uygulanan bu yöntem, suyun kutsallığı ve kötülükleri cezalandıracağı inancından kaynaklanmış olmalıdır. Ancak Ortaçağ'da kişi nehirde boğulduğu takdirde, “suçsuzdu Tanrı onu bağrına bastı” inancı hâkimken, Eskiçağ'da kişi, suyun yüzüne çıkmakla temize çıkmış olurdu. Gerçekten Ortaçağ'da Avrupa'da etkili olan cadı avları ile ilgili olarak aşağıdaki kayıt dikkat çekicidir:

*“Cadı olduğu düşünülen kişinin elleri ve ayakları bağlanır, ayaklarına bağlanan bir ağırlıkla birlikte suya atılır. Şayet kişi kurtulabilirse (!) cadı olduğu onaylanmış olurdu, zira sıkıca bağlanmış bir düğümden kimse kurtulamazdı”*⁹. Dolayısıyla uygulama benzer olsa da, sonuçta meydana gelen durum, farklı algılanmış ve yorumlanmıştır.

1. Eski Mezopotamya Hukuku'nda “Suya Atılma”

Çivi yazısının icadını başaran Sumerliler, hukukî bazı işlemlerini de tabletlere yazmışlar ve günümüze ulaşmalarını sağlamışlardır. Sumer hukuku kendinden sonra Mezopotamya'da oluşturulan hukuk metinlerine örnek teşkil ettiği gibi, diğer coğrafyalardaki hukukî gelişime de katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda Sumer hukukunun Hitit ve hatta daha sonra İbrani yasalarını şekil ve muhteva açısından etkilediği anlaşılmaktadır¹⁰.

⁸ “Ordal” sözcüğü esasen yargılama anlamına gelmektedir; ancak bu yargılamada amaç kişiyi cezalandırmaktan çok kişinin üzerine atılan suçun ona ait olup olmadığını tanrısal bir irade tarafından ortaya çıkarılmasıdır. Üzerine hâkim rolü giydirilen ve nehir tanrısı olarak nitelendirilen kutsal su, son sözü söyleyen mercii konumundadır. Bunun yanında sonraki dönemlerde yaşayan toplumlarda “ateş ordali” de uygulanmıştır ki, buna örnek olarak Moğollar'ı gösterebiliriz. Curt Alinge (1956), “Moğol Kanunları”, Çev.Coşkun Üçok, *auhf.ankara.edu.tr/dergiler/.../AUHF-1956-13-01-02-Alinge.pdf*, s.215, dp. 28.

⁹ Bayram Yüksekkaya, ““Özel Yetkili” Soruşturmanın Tarihteki Son Hali: Post-Modern İleri Engizisyon”, <http://www.bayramyuksekkaya.av.tr/ima.g.e.s/postmodern%20ileri%20engizisyoncu%20luk.pdf>, s.8.

¹⁰ Mebrure Tosun (1973), “Sumer, Babil ve Assurlular'da Hukuk,Kanun ve Adalet Kavramları ve Bunlarla İlgili Terimler”, *Bellekten*, XXXVII/148, TTK, Ankara, s.362; Bilgiç (1963), *a.g.m.*, s.116.

Mezopotamya’da bugüne kadar ele geçirilmiş olan kanunlar Sumerce ve Akadca yazılmış olup, aşağıda sıralanmıştır:

Sumerce Yazılı Kanunlar	Akadca Yazılı Kanunlar
Urukagina Kanunları	Eşnunna Kanunları
Ur-Nammu Kanunları	Hammurabi Kanunları
Ana-İttişu Kanunları	Orta Asur Kanunları ¹¹
Lipit-İştar Kanunları	Yeni Babil Kanunları ¹²

Kutsallık atfedilerek Tanrı olarak kabul edilen nehirlerin hâkim rolünde olduğu “suya atılma” suç tespit yönteminin veya cezasının varlığını yukarıda sayılan hukuk metinleri sayesinde tespit etmekteyiz. Dolayısıyla, Mezopotamya’da Dicle ve Fırat, Anadolu’da ise Kızılırmak tarafından gerçekleştirilen bu tanrısal yargılama biçiminin en eski izlerine yaklaşık 5000 yıl öncesinde rastlanmıştır¹³.

1.1.Suç Tespit Yöntemi Olarak “Suya Atılma”

Mezopotamya toplumlarında Nehir tanrısının (^dİD: ^DNârum/Nârim¹⁴) hakemliğine başvurulması ve “suya atılma”nın bir suç tespit yöntemi olarak kullanılması¹⁵, kanunların özellikle büyü ve zina ile ilgili olan maddelerinde kendini göstermektedir¹⁶.

Maddelerde: “ana ^dİD illak ^dİD išalliamma: O nehre gidecek (ve) nehre dalacaktır” ifadeleri net olarak okunabilmektedir¹⁷.

Yeni Asur Dönemi’ne ait bir tablette ise “su ordali” için “hurşānu”¹⁸ terimi kullanılmış olup metnin, Esarhaddon döneminin sonlarına ya da

¹¹ Ekrem Memiş (2007), *Eskiçağda Mezopotamya*, Ekin Kitabevi, Bursa, s.148.

¹² Bilgiç, a.g.m., s.115.

¹³ Bertrand Lafont (2005), “Mezopotamya’da Nehir Tanrı’nın Yargılaması”, *Eski Yakınoğu*, Der: Jean Bottero, Dost Kitabevi Yay., Ankara, s.200.

¹⁴ Simo Parpola (Ed.) (2007), *Assyrian-English-Assyrian Dictionary*, The Neo-Assyrian Text Corpus Project, University of Helsinki, Helsinki, s.74 ve 251; I.J.Gelb (1957), *Glossary of Old Akkadian*, Materials for the Assyrian Dictionary, No.3, The University of Chicago Press, Chicago, s.190.

¹⁵ Carlo Zaccagnini (1994), “Sacred and Human Components in Ancient Near Eastern Law”, *History of Religions*, The University of Chicago Press, Vol.33, No.3 (Feb.), s.267.

¹⁶ Lafont, a.g.m., s.202.

¹⁷ Şükran Sevimli (2004), “Anadolu Antik Hitit Uygarlığı İnsanın Değerler Sisteminde Su Kullanımı”, *Ulusal Su Günleri 6-8 Ekim 2004, Bildiriler*, İzmir, s.268.

Asurbanipal döneminin başlarına tarihlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Şu an British Museum'da sergilenen metinde, bahsi geçen şahısların suçları net olarak anlaşılammakta ancak nehirden sağ olarak çıktıkları tespit edilmektedir¹⁹.

1.1.1. Zina Suçunun Tespiti

Zina, yani evlilik dışı birliktelik, günümüzde olduğu gibi, Eskiçağ toplumlarına ait kanun metinlerinde de ele alınmış olup yüz kızartıcı bir durum olarak kabul edilmektedir. Kanunlarda çoğunlukla kadının yaptığı zinadan söz edilmektedir. Mezopotamya toplumlarına ait kanun metinlerinde, zina yapmakla itham edilen kadının masum olup-olmadığının anlaşılabilmesi için “*suya atılma*”sı öngörülmektedir²⁰.

Mezopotamya'da ilk yazılı yasa metni olan Ur-Nammu kanununda bu hususa yer verilmektedir²¹. Ur-Nammu Kanunları, III. Ur Sülalesinin kralı olan Ur-Nammu tarafından oluşturulmuştur²². Hammurabi kanunlarında gördüğümüz kıssas usulü burada yoktur, genelde mağdur tarafın mağduriyetinin giderilmesine yönelik maddi cezalar verilmiştir²³.

Kanunlarda tanrısal yargılamayla ilgili olan maddeler 7. ve 11. maddelerdir. 7. maddeye göre evli bir kadının yabancı bir erkekle zina ederse bu kadın nehre gitmek zorundadır, zina yaptığı adam ise serbest kalacaktır²⁴. 11.maddede şu ifadeler yer almaktadır:

*“Eğer bir adamın eşi zina ile (kucakta yatmakla) bir (başka) adam itham ederse nehre gidişle temize çıkarsa onu itham eden adam 1/3 mana gümüşten tartacaktır”*²⁵. Yani zina yapmakla suçlanan evli kadın suya atılmaktadır²⁶. Eşnunna kanununun 28.maddesine göre ise zina yapan evli kadının cezası ölümdür²⁷.

Hammurabi kanunlarına baktığımızda ise, yapı itibariyle sert yaptırımlarla donatılmış olan maddeler içerdiğini görürüz. Babil kralı

¹⁸ CDA, s.124.

¹⁹ Laura Kataja (1987), “A Neo-Assyrian Document on Two Cases of River Ordeal”, *SAAB I/2*, Helsinki, s.65-68.

²⁰ Duymuş, *a.g.m.*, s.78.

²¹ Lafont, *a.g.m.*, s.200.

²² Zaccagnini, *a.g.m.*, s.268.

²³ Olgun Değirmenci (2008), “Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukukunda Mağdur Hakları”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Yıl:21,Sayı 77, Ankara, s. 44.

²⁴ Roth, *a.g.e.*, s.17 vd.

²⁵ Mebrure Tosun- Kadriye Yalvaç (1989), *Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi Şaduqa Fermanı*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 40-41.

²⁶ Tosun-Yalvaç, *a.g.e.*, s.41.

²⁷ Tosun-Yalvaç, *a.g.e.*, s.82.

Hammurabi²⁸, kanunlarını tanrısı Şamaş’a ithaf etmiştir. Suçu işleyen kişinin işlediği suçun aynısını ceza olarak çekmesi gibi bir sisteme sahiptir. Bu kısas usulü cezaların ağır olmasına sebep olmuştur. Bunun yanında bir kadının zina ile suçlanması durumunda, suçüstü yakalanmasa bile kocası için kendisini kanıtlaması gibi bir zorunluluğu vardır.132. madde bununla ilgilidir. Kadının evinin düzenini sağlamaması, kocasına kötü sözler söylemesi ve sokağa düşkün olması da onun nehre atılması için²⁹ yeterli sebepler arasında yerini almıştır. 133. ve 143. maddelerde de bu konu işlenmiş ve “*kadın suya atılacaktır*”³⁰ gibi kesin bir ifade kullanılmıştır.

Orta Asur Kanunları’nın 17. ve 22. maddelerine baktığımız zaman Asurlular’ın da bir suç tespit yöntemi olarak aynı uygulamayı kullandıklarını görmekteyiz. Bununla birlikte “yemin etme” de suçun tespitinde rol oynayan başka bir faktör olarak yaygın olarak kullanılmıştır³¹. Ancak görgü tanığının olmadığı durumlarda “*suya atılma*” işleminin gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır³². Konuya ilişkin olarak 17. madde de eğer bir adam evli bir kadına zina suçu atarsa iftirayı atan ve kadın suya atılacaktır denmektedir³³. 22. maddede ise, yolculuğa kocası ya da yakını ile değil de yabancı bir erkek ile çıkan kadının zina ile itham edilmesi konusu işlenmektedir. Kadın nehre gidecek, eğer nehir onu yanına almazsa iftirayı atan adam kadının başına gelen şeyi yaşamak zorunda kalacaktır³⁴, ifadeleriyle tanrısız yargılamaya maruz kalanın sadece zina ile suçlanan kadının değil, suçlayan tarafında uğradığı anlaşılmaktadır.

Yargılama işlemi ise şu şekilde gerçekleşmiştir: Kişi nehre atılmadan bir gün önce kendisine söylenen duaları okurdu, ardından eline kutsal su dökülürdü. Üzerine atılan suçlar art arda sıralandıktan sonra nehre atılırdı. Suçlanan kişinin suçunun ispatı ya da suçsuzluğunun kanıtı bu noktadan sonra nehrin insafına bırakılırdı. Eğer kişi suçsuzsa nehir onu yukarı atar, suçluysa suyun dibini boylardı³⁵. Yargılama tapınak gözetiminde yapılır ve hâkimler tarafından izlenirdi³⁶.

²⁸ Zaccagnini, *a.g.m.*, s.270.

²⁹ Jean Bottero (2005), “Babilli Kadınların Hakları”,*Eski Yakındoğu*, Der.J.Bottero, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, s.130.

³⁰ Tosun- Yalvaç, *a.g.e.*, s. 198- 199.

³¹ Raymond Westbrook (2003), “Evidentiary Procedure in the Middle Assyrian Laws, *JCS* 55, s.88. “Yemin etme”, Eski Anadolu’da da sık sık kullanılan bir yöntemdir. Çalışmamızın ilerleyen bölümünde bu hususa yer verilmiştir.

³² Westbrook, *a.g.m.*, s.93.

³³ Tosun- Yalvaç, *a.g.e.*, s.248.

³⁴ Tosun-Yalvaç, *a.g.e.*, s.248-249.

³⁵ Tosun-Yalvaç, *a.g.e.*, s.277.

³⁶ Russ Versteeg (2000), *Early Mesopotamian Law*, Carolina Academic Press, North Carolina, America, s.60.

1.1.2. Büyü Yapma Suçunun Tespiti

Eski Mezopotamya ve Anadolu³⁷ toplumlarında insanlar büyüye inanıyor ve onun kuvvetinden korkuyorlardı. Kanun maddelerinde büyüyle ilgili maddelerin olması ve büyü yapana ölüm cezasının öngörülmesi, toplumda bu hususa önem verildiğini ve caydırıcı olması için tedbir alındığını göstermektedir³⁸. Maddelerin çalışmamızla ilgili olan kısmına Hammurabi kanunlarında rastlanmakta ve kanunların 2. maddesinde büyü yaptığı iddia edilen kişinin durumuna yer verilmektedir:

“Eğer bir adam, bir adam hakkında (onun) büyü (yaptığını) iddia ederse ve onu ispat etmezse (edemezse), üzerine büyüçülük iftirası atılan adam nehre gidecek (nehre dalacaktır) Eğer nehir onu çekerse (zaptederse) iftira eden onun evini (mülkünü) alacak (sahiplenecektir) Eğer o adamı nehir temize çıkarırsa ve selamete çıkarırsa ona iftira eden adam öldürülecektir. Nehrin selamete çıkardığı (adam) iftiracının malına mülküne sahip olacaktır”³⁹.

Kanun maddesinden anlaşıldığı kadarıyla iftira etmek de büyük cesaret isteyen bir meseleydi; çünkü haksız çıkma durumunda nehre atılmak vardı. Suçlanan kişi eğer nehirden kendisini kurtarırsa iftira eden ölümüne gönderilirdi.

1.2.Cezalandırma Yöntemi Olarak “Suya Atılma”

1.2.1.Zina Suçunun Cezası

Bir cezalandırma yöntemi olarak kişinin hâkimler huzurunda⁴⁰ “suya atılması”, çoğu zaman ise zorla atılması uygulamasına atıfta bulunan çivi yazılı metinlerin en eski örneklerine, daha önce de belirttiğimiz üzere, Sumerliler’de rastlanmaktadır⁴¹. Bu cümleden olmak kaydıyla, Urugakina Kanunları’nın, Lagaş kralı Urugakina tarafından oluşturduğu bilinmektedir ve bu kanunlar tarihte bilenen en eski Sumer kanunu olma özelliği taşımaktadır. Kanunların 6. maddesinde geçen:

“Evvvelce kadınlar ceza görmeden iki erkek tarafından sahip olunuyorlardı. Şimdi böyle kadınlar suya atılırlar” ifadesi tanrısız yargılamaya başvurulduğunu ve bu uygulamanın sadece bir suç tespit

³⁷ Savaş, a.g.m., s.261.

³⁸ Duymuş, a.g.m., s.80.

³⁹ Tosun- Yalvaç, a.g.e., s.185.

⁴⁰ Tosun-Yalvaç, a.g.e., s.277.

⁴¹ Lafont, a.g.m. s.202.

yöntemi olmayıp aynı zamanda bir cezalandırma yöntemi olarak da uygulandığını göstermektedir⁴².

Hammurabi kanunlarına bakıldığında ise, ölüm cezalarının oldukça fazla olduğu görülmektedir. 2. ,129. , 132. , 133a - 133b. ,143. ve 155. maddeler tanrısal yargılamadan söz etmektedir. Maddelerin çoğunluğunda zina konusu işlenmektedir. Hammurabi kanununun 129. maddesine göre kadın ve birlikte olduğu adam suya/nehre atılır ya da kadınının cezalandırılıp cezalandırılmayacağı kocanın insiyatifine bırakılmaktadır. İlgili maddede:

“Eğer bir adamın karısı, bir başka erkekle yatarken yakalanırsa, onları bağlayıp suya atacaklar. Eğer kadının sahibi (kocas) karısını yaşatırsa (hayatta bırakırsa) kral da kölesini yaşatacaktır”⁴³ denilmektedir. Aynı konuya ilişkin diğer maddelerde de yakın hükümler yer almaktadır.

Zina ile ilgili Hammurabi kanunlarında geçen 155. madde diğerlerinden biraz farklı olarak dikkat çekmektedir. Bu maddede zina gibi ahlak dışı kabul edilen suçun yanında bir de günahın akraba ile işlenmesi boyutu göz önünde tutulmuştur. Madde şöyledir:

“Eğer bir adam, oğluna gelin seçer, oğlu onunla yatarsa ve sonra kendisi (kayınpeder) kadının koynunda yatarken yakalanırsa o adamı bağlayacaklar ve suya atacaktırlar”⁴⁴.

1.2.2. Eşi İnkâr Etme Suçunun Cezası

Kanun metinlerinde eşlerin birbirlerinden nefret edip, birbirlerini inkar etme durumlarına da yer verilmiştir⁴⁵. Ana-İttuşu Kanunları'nın, zamanı ve kim tarafından oluşturulduğu bilinmemekle birlikte⁴⁶ konumuzla ilgili olarak kanunun 1.maddesinde geçen şu ifadeler dikkat çekicidir:

“Eğer bir kadın, kocasından nefret edip, sen benim kocam değilsin derse, onu (kadını) suya atacaktırlar” denmektedir. Takip eden maddede erkek karısına *“sen benim karım değilsin”* dediğinde ise para cezası verilmektedir⁴⁷. Burada dikkati çeken husus, suç aynı olmasına rağmen cezalandırmanın farklı yapılmasıdır. Burada eşlerin birbirinden nefret etme sebebi belirtilmediği için, cezalandırmada farklılık olmasını, ailenin ataerkil yapıda olmasına bağlıyoruz⁴⁸. Burada “suya atılma” bir suç tespit aracı olmayıp, belirli bir suça verilen ceza olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁴² Memiş, *a.g.e.*, s.45.

⁴³ Versteeg, *a.g.e.*, s.36; Dinçol, *a.g.e.*, s.14; Tosun-Yalvaç, *a.g.e.*, s.198.

⁴⁴ Tosun- Yalvaç, *a.g.e.* ,s.200.

⁴⁵ Duymuş, *a.g.m.*, s.79.

⁴⁶ Yıldırım, *a.g.e.*, s.87.

⁴⁷ Tosun-Yalvaç, *a.g.e.*, s.48.

⁴⁸ Duymuş, *a.g.m.*, s.79.

Hammurabi Kanunları'nın 142. ve 143. maddelerinde benzer bir durum konu edinilmiştir. İlgili maddeler sırasıyla şöyledir:

“Eğer bir kadın, kocasından nefret edip sen beni karılığa alamazsın derse, onun kayıtları, bölgesinden incelenecek. Eğer o kadın (evine ve kendine) dikkatli ise (evini ve iffetini koruyorsa) ve kabahati yoksa ve kocası (evinden) çıkmaya düşkünse (evini ihmal edip, sokağa çıkmağa düşkünse), onu çok küçültüyorsa, o kadının kabahati yoktur, çeyizini alıp babasının evine gidecektir.”

“Eğer (kadın kendini ve evini) gözetmezse ve sokağa düşkünse evini dağıtıyor, kocasını küçük düşürüyorsa o kadını suya atacaklardır”⁴⁹.

Yukarıdaki maddelerde ise eşlerin birbirlerine ve evlerine karşı sorumsuzca davrandıkları durumlar dikkate alınmıştır. Ancak maddelerden de anlaşılacağı üzere, kadının evine tam bağımlılığı, eşine sadakati ve saygısı esas alınmış olup, eve ve kocaya karşı sorumsuzluk hatta sokağa düşkünlük ölümle sonuçlanabilecek bir cezayı öngörmekte ve bu konuda kesinlikle taviz verilmemektedir. Aynı tavırları kocanın sergilediği durumlarda ne yapılacağı ise belirtilmemiştir⁵⁰.

2. Eski Anadolu'da “Suya Atılma”

Anadolu'da yazılı hukuk kurallarının ortaya çıkması, yazının bu bölgeye geç girişi ile alakalı olarak, Mezopotamya'ya kıyasla çok daha sonra olmuştur. Nitekim Sumerliler'den itibaren gelişme gösteren ve Samilerce Anadolu'ya taşınan hukuk anlayışının Hititler'i etkiledikleri görülmektedir. Hitit uygarlığını Yakındoğu'daki komşularından ayıran en önemli özelliği ise, insan haklarına büyük değer vermesidir. Nitekim, onur kırıcı cezalar, Asur kanunlarında görülen acımasız yargılar Hitit hukukuna yabancıdır. Asurlular'ın uyguladığı düşman vücutlarının parçalanması, ateşte yakılması, esirlerin kazıklara oturtulması ya da derilerinin yüzülmesi, kesilmiş insan kafalarından piramitler yapılması gibi uygulamalar Hitit ülkesinde söz konusu değildir. Nitekim bunun gibi işkencelerin yapılmış olduğunu gösteren tasvirlerle Hitit sanatında rastlanmaması da, bu fikri destekler mahiyettedir⁵¹.

Anadolu'ya yerleşen ilk toplumların da ilk dönemlerde gelenek ve görenekleri gereğince hareket ettikleri tahmin edilmektedir. Dolayısıyla yazılı hukukun olmadığı dönemlerde-tıpkı Mezopotamya'da olduğu gibi-

⁴⁹ Bottero, *a.g.m.*, s.130; Tosun-Yalvaç, *a.g.e.*, s.199.

⁵⁰ Duymuş, *a.g.m.*, s.79.

⁵¹ Ekrem Akurgal (1998), *Anadolu Kültür Tarihi*, Tübitak Yay., Ankara, s.115.

burada da bir teamül hukukunun varlığından söz edilebilir. Bu bağlamda toplum düzeninin sağlanmasında, işlenen suçlara verilen cezaların niteliğinden daha dikkat çekici olan, suçun ortaya çıkışını sağlamak için yapılanlardır. Bu noktada sahneye “*suya atılma*” cezasının yanında “*yemin*” çıkmaktadır⁵².

Eski Anadolu’da yemin, tanrısal bir yargılama biçimiydi ve yargılanan kişinin kendisini tanrının önünde hissetmesi ve yalandan çekinmesi için yapılıyordu. Yemin eden kişi için doğruyu söylemek bir sorumluluktur, çünkü yemin bulunduğu coğrafyanın kutsal kabul edilen varlıklarının önünde yapılıyordu. Yemin işlemi, kralın huzurunda yemin ve Tanrı Assur’un kılıcı önünde olmak üzere iki şekilde yapılırdı. Lehte veya aleyhte olan bir suçlamanın ispatlanması için başvuru olan yöntem olan yemin, tarafların kendi inançlarına göre ediliyordu. Yani her toplum kendi tanrılarını yeminlerine şahit tutmaktaydı. Koloniler Çağı’nda rastladığımız bir örnek hem Anadolu’ya ticaret için gelen tüccarların Anadolu kralları önünde yemin ettiklerini, hem de gittikleri yerlerin kültürlerine göre hareket ettiklerini bize göstermektedir. Kültepe’de ele geçen bir belge bu durumu açıkça ortaya koymaktadır:

*“Tawiniya karumu Kaniş karumuna şöyle söylüyor:
Durhumit karumunun elçileri Tawiniya kralına yemin etmek
için gelip, ona hediye getirdiler. Tawiniyi kralı elçilerine şöyle
dedi. Kaniş karumunun babalarımın elçileri nerede. Buraya
onlar gelsinler, onlardan da yemin alacağım”.*⁵³

Eski Anadolu’da “yemin”e yüklenen bu kutsiyet “su”ya da yüklenmiştir. Anadolu’ya gelip yerleşen toplumlar, genel olarak hayatlarını devam ettirmelerinde kendilerine fayda sağlayacak alanlarda yaşamlarını sürdürmeyi tercih etmişlerdir. Bu sebeple yerleşilen bölgeler sulak alanlar veya nehir kenarları olmuştur⁵⁴.

Anadolu insanı belki bereketine inandığından suya ayrı bir önem vermiştir. Anadolu’nun bronz çağları yaşadığı sırada insanlar ibadetlerini yaparken temizlenmek için su kullanmışlardır. Tanrılar’ın gökyüzünde yaşadıklarına inanan ve yeryüzünün pis gökyüzünün temiz olduğunu

⁵²H. Ali Şahin (2012), “Kültepe Metinlerine Göre Eski Anadolu ve Asur’da Yemin’in Anlamı, History Studies, Samsun, s. 415. s.413-422.

⁵³ Kemal Balkan (1955), *Kaniş Karumu’nun Kronoloji Problemleri Hakkında Bazı Müşahedeler* TTK, Ankara, s. 415- 416.

⁵⁴ Şükran Sevimli- Zeki Sevimli (2005), “Antikçağ’da Anadolu Toplumunda Su Motifi ve Nüemizmatik”, *Türk Sucul Yaşam Dergisi Ulusal Su Günleri Sempozyumu* 28-30 Eylül 2005 Cilt:3, Sayı:4, Trabzon, s. 223.

düşünen Anadolu insanı, tapındıkları tanrı heykellerini ve tapınaklarını temiz tutmaya çalışmışlar, kendi temizliklerine de dikkat etmişlerdir⁵⁵.

Hititler ise, suyu yaşamlarının her alanına koymuşlardır. Çünkü ibadet için temiz olmaları lazımdı ve temizlik için de su gerekiyordu. Su, maddi ve manevi anlamda kişinin temizlenmesi için kullanılmıştır. Tapınaklara girebilmek için öncelikle kıyafetlerin düzenlenmesi ve yıkanılması gerekiyordu. Temiz olmak tanrıya karşı bir saygı ifadesiydi ve ona dua edebilmek için arınmış olmak şarttı. Aynı zamanda tapınak görevlileri de temizlik konusunda çok dikkatli olmak zorundaydılar. Saç sakal temizliği, kıyafet düzeni, mutfak eşyalarının hijyeni gibi konular tapınak görevlileri için hazırlanmış bir metinde dile getirilmiş⁵⁶ ve yapılmasının gerekliliği vurgulanmıştır.

Hititler, başlarına gelen her türlü olayın tanrının öfkesi veya lütfu sonucu kendilerine verildiğini ve tanrıları memnun etmenin, sonraki yaşantılarına iyi yönde etki edeceğine düşündüklerinden, tanrılarına ritüeller düzenleyip kurbanlar kesmiş, dualar etmişlerdir⁵⁷. Tanrıları için düzenledikleri törenlerde dualarla ağızlarını ve su ile de bedenlerini temizlemişlerdir⁵⁸. Yine törenler esnasında kişinin üzerine kutsal su dökülmüştür. Kutsal su bakımından Hititler'in önem verdiği yerlerin başında ise Ortaköy-Şapınuva gelmekte idi. Kurban sunacak kişinin edeceği dualar burada hazırlanır ve kutsal su buradan temin edilirdi⁵⁹.

Su, Anadolu'da önemini nehirlere tanrı vasfı yüklenmesi ile de göstermiş ve nehirler, tanrısal yargılama işlemlerinde hakim olarak kararlar vermiştir. Tanrı olarak adlandırılan Kızılırmak, son sözü söyleyen konumuna getirilmiştir⁶⁰.

Anadolu'da nehir tanrısının varlığına Kültepe'de bulunan tabletlerde geçen bir olayda şahit olunmuştur. Asurlu bir tüccarın tablette adına rastlanamayan bir krallığın düşmanı olan Tawiniya kralıyla işbirliği ile suçlanarak hapse atılmıştır. Karum temsilcileri ise, tüccarı tutuklatan kral ve

⁵⁵ Sevimli, *a.g.m.*, s.264.

⁵⁶ Metin için bkz. Aygül Süel (1985), *Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri ile İlgili Bir Direktif Metni*, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları, No:350, Ankara.

⁵⁷ Ahmet Ünal (2011), "Hitit Falcılığı", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, Temmuz- Ağustos Sayısı, s.58.

⁵⁸ Leyla Murat (2012), "Hititlerde Su Kültü", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı:51, Mart, Ankara, s.127.

⁵⁹ Murat, *a.g.m.*, s. 137.

⁶⁰ Sevimli-Sevimli, *a.g.m.*, s.223 ; Sevimli, *a.g.m.*, s.268.

kraliçeyi ikna edebilmek için onlara, tüccarın ya Tanrı Assur’un kılıcı önünde yemin etmesini ya da onların kendi adetlerinde olan nehre gitme işlemini gerçekleştirmesini önermiştir⁶¹:

“Aššur-tāklāku tanrı Aššur’un hançeri üzerine yemin etsin
veya sizin şehrinizin bir yerlisi gibi nehre gitsin. Onun hiçbir
kötülük yapmadığına dair biz yemin edelim”⁶².

Yukarıda verilen örnek, Anadolu toplumlarında da tanrısal yargılama ile suçun ortaya çıkarılmaya çalışıldığıın göstergesi olmuştur. Bunun yanında Mezopotamya da oluşturulan kanunların çoğunda bu işleme rastlanırken, Hitit yasalarında tanrısal yargılamayla ilgili herhangi bir ifadeye rastlanmamıştır⁶³. Ancak diğer Hititçe metinlerde yer alan “*İD-ya/hapa pai: Nehre Gitmek*”⁶⁴ deyiimi, toplumda bu uygulamanın varlığına işaret etmektedir. Cahit Günbattı’ya göre ise, Nehir tanrısının metinlerde yer almasına karşılık yasalarda bulunmamasının sebebi, kanunların yazılı hale gelmesinden sonra bazı uygulamaların örfi olarak devam ettirilmiş olmasıdır⁶⁵.

Sonuç

Eski Mezopotamya ve Anadolu’da yaşayan toplumlar, büyük ihtimalle, suyun bütün kötülükleri, pislikleri ortaya çıkardığını ve temizlediğini düşündüklerinden, suçların ve günahların ortaya çıkarılmasında nehirlerin hakemliğine başvurmuşlardır. Nitekim, üzerine suçlu gömleği giydirilen kişinin haklılığı veya haksızlığının nehirler tarafından ortaya çıkarılması için “suya atılması”, bu inancın bir göstergesidir. Nehrin zanlıyı selamete

⁶¹ Cahit Günbattı (2000), “Eski Anadolu’da Su Ordali”, *Archivum Anatolium*, Sayı:4, Ankara, s.1-13.

⁶² Günbattı, *a.g.m.*, s.77; Şahin, *a.g.m.*, s.416.

⁶³ Hamide Topçuoğlu, “Eski İsrail Hukukunun Menşei, Hususiyetleri ve Hammurabi Kanunu ile Olan Münasebetleri” başlıklı makalesinde Hitit kanunlarınının 132. maddesinde ordal cezasının uygulandığını yazsa da kanun maddesinde böyle bir uygulamadan bahsedilmez. Bkz. Hamide Topçuoğlu (1948), “Eski İsrail Hukukunun Menşei, Hususiyetleri ve Hammurabi Kanunu ile Olan Münasebetleri”, *A.Ü.Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.5, S.1-4,s.294, dp. 21. Bahsi geçen 132.maddenin tercümesi şöyledir: “Eğer bir özgür adam (...çalarsa), altı şeqel gümüş versin (ve böylece suçu evden uzaklaştırır); ve eğer erkek köle ise (üç şeqel gümüş versin)”. Bkz. Fiorella Imperati (1992), *Hitit Yasaları* Çev. Erendiz Özbayoğlu, İtalyan Kültür Heyeti, Ankara, s.139.

⁶⁴ Sevimli, *a.g.m.*, s.268.

⁶⁵ Günbattı, *a.g.m.*, s.14.

çıkarması durumunda ise, itham eden kişinin cezalandırılmış olması yine çivi yazılı belgelerden tespit edilmektedir. Üstelik bu uygulama, Mezopotamya'da yazılı kanun maddelerinde veya Anadolu'da olduğu gibi teamül hukukunda karşımıza çıkmakta ve uygulanma biçimiyle Eskiçağ ile sınırlı kalmayıp, Ortaçağ'a kadar uzanmaktadır.

Bugün bizlere akıl almaz gelen bazı uygulamalar, Eski Mezopotamya ve Anadolu insanı için oldukça önemli olmuş, kutsal kabul ettikleri suyu yani nehirleri hakim olarak kabul eden bu insanlar, suçladıkları kişileri nehrin bağrına atarak gerçeği öğrenmeye çalışmışlardır. Çalışmamızda gördük ki, bu yöntem, hem bir suç tespit hem de bir cezalandırma yöntemi olarak uygulanmıştır. Özellikle Mezopotamya toplumlarının oluşturmuş oldukları çivi yazılı kanunlardan bu durumu tespit etmek mümkün olmaktadır. Bu hususta Hitit kanunları suskun kalsa da, Mezopotamya çivi yazısının Anadolu'ya taşıyıcıları olan Asurlular'ın örfi hukuk bağlamında bu uygulamayı Anadolu'ya getirdikleri de yine çivi yazılı belgelerden tespit edilmektedir.

KAYNAKÇA

- AKURGAL, Ekrem (1998), *Anadolu Kültür Tarihi*, Tübitak Yay., Ankara.
- ALİNĞE, Curt (1956), “Moğol Kanunları”, Çev. Coşkun Üçok, *auhf.ankara.edu.tr/dergiler/.../AUHF-1956-13-01-02-Alinge.pdf*, s.194-219.
- BALKAN, Kemal (1955), *Kaniş Karumu'nun Kronoloji Problemleri Hakkında Bazı Müşahedeler*, TTK, Ankara.
- BİLGİÇ, Emin (1963), Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve Ananesi, *D.T.C.F.Dergisi*, XXI/3-4, Ankara, s.103-119.
- BOTTERO, Jean (2005), “Babilli Kadınların Hakları”, *Eski Yakındoğu*, Der.J.Bottero, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, s.127-138.
- CDA: *A Concise Dictionary of Akkadian* 2000, (Eds.) J.Black-A.George-N.Postgate, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- DEĞİRMENCİ, Olgun (2008), “Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukukunda Mağdur Hakları”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Yıl:21,Sayı 77, Ankara, s.33-86.
- DİNÇOL, Belkıs (2003), *Eski Ön Asya Toplumlarında Suç Kavramı ve Ceza*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- DUYMUŞ, H.Hande (2009), “Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde Kadınlara Ait Suç ve Cezalar”, *Uluslar arası Disiplinlerarası Kadın Çalışmaları Kongresi Bildiriler* (05-07 Mart 2009),Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü, C.III, Sakarya, s.75-89.
- GELB, I.J. (1957), *Glossary of Old Akkadian*, Materials for the Assyrian Dictionary, No.3, The University of Chicago Press, Chicago.
- GÖKÇEK, Gürkan–Akyüz,Fatih (2013), “Sumer Kanunları”, *Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, C.IX, S.1, Elazığ, s.1-9.
- GÜNBAĞI, Cahit (2000), Eski Anadolu’da Su Ordali, *Archivum Anatolium*, Sayı:4, Ankara, s.1-13.
- İMPARATİ, Fiorella (1992), *Hitit Yasaları*, Çev. Erendiz Özbayoğlu, İtalyan Kültür Heyeti, Ankara.
- KATAJA, Laura (1987), “A Neo-Assyrian Document on Two Cases of River Ordeal”, *SAAB I/2*, Helsinki, s.65-68.
- LAFONT, Bertrand (2005), “Mezopotamya’da Nehir Tanrı’nın Yargılaması”, *Eski Yakındoğu*, Der: Jean Bottero, Dost Kitabevi Yay., Ankara, s.200-209.
- MEMİŞ, Ekrem (2007), *Eskiçağda Mezopotamya*, Ekin Kitabevi, Bursa.
- MURAT, Leyla (2012), “Hititlerde Su Kültü”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı:51, Mart, Ankara, s.125-158.
- PARPOLA, Simo (Ed.) (2007), *Assyrian-English-Assyrian Dictionary*, The Neo-Assyrian Text Corpus Project, University of Helsinki, Helsinki.

- ROTH, T. Martha-Hoffner, Harry A.-Michalowski, Piotry (1997), *Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor*, Scholars Press, 2nd Edition, Atlanta.
- SAVAŞ, Abdurrahman (2011), “Hitit, Roma, İslam ve Yahudi Hukukları Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S.18, s.243-274.
- SEVİMLİ, Şükran (2004), “Anadolu Antik Hitit Uygarlığı İnsanın Değerler Sisteminde Su Kullanımı”, *Ulusal Su Günleri 6-8 Ekim 2004, Bildiriler*, İzmir, s.264-271.
- SEVİMLİ, Şükran-Sevimli, Zeki (2005), “Antikçağ’da Anadolu Toplumunda Su Motifi ve Nüvizmatik”, *Türk Suçul Yaşam Dergisi Ulusal Su Günleri Sempozyumu (28-30 Eylül 2005) Özel Sayısı*, (Ed.) Ertuğ Düzgüneş, C.3, S.4, Trabzon, s.223-227.
- SÜEL, Aygöl (1985), *Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri ile İlgili Bir Direktif Metni*, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları, No:350, Ankara.
- ŞAHİN, H. Ali (2012), “Kültepe Metinlerine Göre Eski Anadolu ve Asur’da Yemin’in Anlamı”, *History Studies*, Samsun, s.413-422.
- TOPÇUOĞLU, Hamide (1948), “Eski İsrail Hukukunun Menşei, Hususiyetleri ve Hammurabi Kanunu ile Olan Münasebetleri”, *A.Ü.Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.5, S.1-4, s.284-322.
- TOSUN, Mebrure (1973), “Sumer, Babil ve Assurlular’da Hukuk, Kanun ve Adalet Kavramları ve Bunlarla İlgili Terimler”, *Bulleten*, XXXVII/148, TTK, Ankara, s.355-381.
- TOSUN, Mebrure-Yalvaç, Kadriye (1986), *Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi Şaduqa Fermanı*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- ÜNAL, Ahmet (2011), “Hitit Falcılığı”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, Temmuz- Ağustos Sayısı.
- VERSTEEG, Russ (2000), *Early Mesopotamian Law*, Carolina Academic Press, North Carolina, America.
- WESTBROOK, Raymond (2003), “Evidentiary Procedure in the Middle Assyrian Laws”, *JCS* 55, s.87-97.
- YÜKSEKKAYA, Bayram, ““Özel Yetkili” Soruşturmanın Tarihteki Son Hali: Post-Modern İleri Engizisyon ”, <http://www.bayramyuksekkaya.av.tr/images/postmodern%20ileri%20engizisyonculuk.pdf>, s.1-18.
- ZACCAGNİNİ, Carlo (1994), “Sacred and Human Components in Ancient Near Eastern Law”, *History of Religions*, The University of Chicago Press, Vol.33, No.3 (Feb.) s.265-286.